

Barn som brottsoffer

En studie av den rättsliga hanteringen
av sexuella övergrepp mot barn

Claudia Tenorio

Luleå tekniska universitet

C- uppsats

Rättsvetenskap

Institutionen för Industriell ekonomi och samhällsvetenskap

Avdelningen för Samhällsvetenskap

Abstract

Sexual abuse against children is among the most difficult cases that occur at the Swedish court. This is because of several reasons. Among these is the child's incapability to take care of his best which leaves the child in a situation where he must trust his deputy. The child's statement has also to be translated to an adult concept. The purpose of this paper is to investigate the laws that are interesting in the case of sexual abuse against children and the legal management of these cases. The focus is the preliminary investigation operation, the way in which the assessment of the child's statement form an opinion and the circumstances and criteriums that are important to the court.

Sammanfattning

Sexuella övergrepp mot barn tillhör de svåraste ärenden som förekommer vid de svenska domstolarna. För det första så kan inte barnet själv ta tillvara sina intressen utan måste lita till sina ställföreträdande. För det andra så måste barnets utsaga tolkas till vuxenbegrepp och rättsfigurer. Men svårigheterna beror också på att det måste finnas tillräcklig kunskap eller utvecklade regler och rutiner för hur vi ska gå till väga juridiskt. Syftet med denna uppsats är att utreda vilka lagar som blir aktuella vid sexuella övergrepp mot barn i Sverige och hur den rättsliga hanteringen går till. Fokus kommer att läggas på hur förundersökningen bedrivs. Hur bedömningen av barnets utsaga går till, vilka omständigheter som tillmäts betydelse samt vilka kriterier som domstolar använder sig av.

Uppsatsen börjar med en överblick av internationella överenskommelser, som Sverige omfattas av och som påverkat den svenska lagstiftningen. Efterföljande kapitel behandlar dagens lagstiftning, i Sverige, rörande sexuella övergrepp. Kapitel fyra beskriver hur en förundersökning bedrivs. Efter denna redogörelse snävas området in till att behandla förhörsteknik, utsageanalys samt domstolsprocessen. Avslutningsvis analyserar jag tre rättsfall. De tre avgöranden som jag har valt att lyfta fram är alla från 1990- talet, men visar vilka processuella svårigheter ett barn som brottsoffer och som offer för sexualbrott möter. NJA 1994 s. 268 är ett illustrativt exempel på barns svårigheter att kommunicera med rättsväsendet. NJA 1993 s. 616 tar upp videoförhörets bevisvärde, och avslutningsvis NJA 1992 s.446 som berör frågan om anlitande av psykologisk sakkunniga som hjälpmedel.

Innehåll

Förkortningar

1 Barn som brottsoffer 7

1.1 Syftet 7

1.2 Metod och material 7

1.3 Avgränsning och disposition 7

2 Internationella överenskommelser 8

2.1 Mänskliga rättigheter och Sverige 8

2.1.1 FN:s konvention om barnets rättigheter 8

2.1.2 Barnets rättigheter i Sverige 8

2.2 Sverige och EU 9

2.2.1 Europarådet 9

2.3 Sammanfattning 10

3 Lagstiftning i Sverige 11

3.1 Lagens utveckling beträffande sexuella övergrepp mot barn 11

3.2 Nuvarande lagstiftning 11

3.3 Socialtjänstlagen 13

4 Förundersökningen 14

4.1 Beviskrav gällande inledning av förundersökning 14

4.2 Allmänna principer för förundersökningen 14

4.3 Förundersökningens inledande och bedrivande 15

4.4 Förhör med barn under förundersökningen 16

5 Barns utsagor vid förhör 17

5.1 Förhörsteknik 17

6 Vittnespsykologisk utsageanalys 19

6.1 Utsageanalys och domstol 19

7 Domstolsprocessen 22

7.1 Åtalsfrågan 22

7.2 Stämningsansökan 22

7.3 Processprinciper 23

7.4 Domstolsprövning 24

7.5 Beviskravet och bevisprövning 25

8 Rättsfallsanalys 27

8.1 Fall 1, NJA 1994 s. 268 27

8.1.1 Analys 28

8.2 Fall 2, NJA 1993 s. 616 29

8.2.1 Analys 31

8.3 Fall 3, NJA 1992 s. 446 32

8.3.1 Analys 34

9 Avslutande analys 35

Källförteckning 36

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
FuK	Förundersökningskungörelsen
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
LVU	Lag om vård av unga
NJA	Nytt juridiskt arkiv
RB	Rättegångsbalken
SoL	Socialtjänstlagen
TR	Tingsrätten

1 Barn som brottsoffer

Barn och ungdomar kan fara illa av många anledningar. Det kan handla om misshandel, olaga hot, ofredande, sexualbrott etc. Yngre barn är särskilt sårbara eftersom de saknar mognad, inre stabilitet och förmåga att förstå vad det är som händer. Om barnet blir utsatt av någon närstående blir barnet särskilt utsatt och konsekvenserna blir särskilt allvarliga för barnets utveckling och personlighet. Barn och ungdomar är sårbara också i den meningen att dem saknar makt och inflytande. Fram till 18 års ålder är det föräldrarna som bestämmer och därmed har barn en svag ställning i juridisk mening i förhållande till vuxna och samhället.

Sexuella övergrepp mot barn tillhör de svåraste ärenden som förekommer vid de svenska domstolarna. För det första så kan inte barnet själv ta tillvara sina intressen utan måste lita till sina ställföreträdande. För det andra så måste barnets utsaga tolkas till vuxenbegrepp och rättsfigurer. Men svårigheterna beror också på att det måste finnas tillräcklig kunskap samt utvecklade regler och rutiner för hur vi ska gå till väga juridiskt.

1.1 Syftet

Syftet med denna uppsats är att utreda vilka lagar som blir aktuella vid sexuella övergrepp mot barn i Sverige och hur den rättsliga hanteringen går till. Fokus kommer att läggas på hur förundersökningen bedrivs. Hur bedömningen av barnets utsaga går till, vilka omständigheter som tillmäts betydelse samt vilka kriterier som domstolar använder sig av.

1.2 Metod och material

Uppsatsen bygger på en litteraturstudie av lag, praxis och doktrin. Den doktrin som jag använt mig av är till stor del författad av Christian Diesen och Helena Sutorius, för att inte begränsa mig alltför mycket till deras åsikter har jag även beaktat andra författares uttalanden, Christiansson och Gregow för att nämna ett par. Jag har valt att berätta relativt ingående om barns utsagor vid förhör samt om utsageanalys, därefter har jag applicerat delar av faktan på den avslutande rättsfallsanalysen. Min ambition har varit att kortfattat och illustrativt beskriva vilka regler som gäller för brottsutredningen och bevisprövningen i dessa ärenden.

1.3 Avgränsning och disposition

Jag har valt att begränsa mitt arbete till mål om sexuella övergrepp mot barn. Uppsatsen börjar med en överblick av internationella överenskommelser, som Sverige omfattas av och som påverkat den svenska lagstiftningen. Efterföljande kapitel behandlar dagens lagstiftning, i Sverige, rörande sexuella övergrepp. Kapitel fyra beskriver hur en förundersökning bedrivs. Efter denna redogörelse snävas området in till att behandla förhörsteknik, utsageanalys samt domstolsprocessen. Avslutningsvis analyserar jag tre rättsfall.

2 Internationella överenskommelser

Kapitlet syftar till att ge en bild av de internationella överenskommelser, som Sverige omfattas av och som påverkat den svenska lagstiftningen.

2.1 Mänskliga rättigheter och Sverige

I alla samhällen finns det vissa grundläggande värderingar och normer som styr och påverkar människornas beteende. Hit kan man räkna begrepp som jämlikhet, trygghet, rättvisa och demokrati. Människorna vill gärna känna att de får en rättvis behandling i samhället, och att de lever i ett samhälle där de har möjlighet att påverka politiska beslut.¹

Arbetet med att stärka skyddet för de mänskliga rättigheterna tog fart vid slutet av det andra världskriget. Sedan 1948 har rättigheterna utvidgats och preciseras i en rad konventioner och deklARATIONER som antagits av Förenta Nationerna (FN). Med en konvention menas en internationell överenskommelse som är juridiskt bindande för de stater som ratificerat eller anslutit sig till den. Detta avgörs i de flesta länder av den lagstiftande församlingen. I samband med ratificeringen skall dokumentens regler göras till gällande lag i landet. Resolutioner och deklARATIONER innehåller däremot inga bindande regler, utan syftar mer till ge en allmän bild av de politiska förpliktelserna från staternas sida.²

Sverige har använt ett system som innebär att de internationella konventionerna måste införlivas i svensk rätt genom att nya lagar skapas med utgångspunkt i de internationella konventionerna. I vissa fall kan Sveriges riksdag bestämma att anta en konvention som svensk lag och kan därmed tillämpas i svensk domstol. Utöver konventionerna som skapas i FN är Sverige medlem i Europeiska Unionen (EU) och är därmed bunden att följa de överenskommelser som skapas inom EU.³

2.1.1 FN:s konvention om barnets rättigheter

Konventionen täcker in många olika områden av ett barns liv, både medborgerliga som politiska rättigheter samt ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Konventionen om barnets rättigheter antogs av FN:s generalförsamling 1989, konventionens budskap kan sammanfattas med att barn är fullvärdiga medlemmar i samhället och ska respekteras. Särskilt hänsyn tas till barnens sårbarhet och utsatthet, vilket uttrycks i de rättigheter som ska ge barnet skydd mot övergrepp⁴.

2.1.2 Barnets rättigheter i Sverige

Barnkonventionen ratificerades av Sverige 1990 och har medfört vissa ändringar för att anpassa lagstiftningen till dess krav. För att försäkra sig om att konventionen följs krävs en sammankoppling av vissa åtgärder: lagstiftning, styrmedel, opinionsbildning, utbildning och

¹ Lindgren, "Brottsoffer i rättsprocessen", s.41-64

² Lindgren, "Brottsoffer i rättsprocessen", s.41f

³ Lindgren, "Brottsoffer i rättsprocessen", s.41-64

⁴ Internetkälla 1

information. Både domstolar och myndigheter ska ta hänsyn till de rättigheter som slås fast i konventionen.⁵

Till grund för regeringens politik ligger den nationella strategin som utarbetades 1999, vidareutvecklades och som på nytt presenterades och antogs 2004. Målet med strategin är att barnkonventionen och dess syfte ska finnas med i alla beslut som rör barn.⁶

Barnombudsmannen (BO) har till uppgift att företräda barn och ungdomar mot bakgrund av Sveriges åtagande i samband med konventionen. BO ska särskilt uppmärksamma att lagar och författningar samt deras tillämpning stämmer överens med konventionen.⁷

2.2 Sverige och EU

Sverige är medlem i Europeiska Unionen, EU, vars grundläggande regler än så länge vilar på tre så kallade pelare. Det första är gemenskapsarbetet inom den Europeiska gemenskapen som bildar ett gemensamt rättssystem (EG-rätten) och en domstol (EG-domstolen). I enlighet med EG-domstolen är EG-rätten överordnad den nationella rätten i en medlemsstat. EU:s implementering av de mänskliga rättigheterna behandlas i första hand i Unionsfördragets första artikel 6.⁸

Artikel 6.1 fastställer att unionen bygger på principerna om demokrati, frihet och respekt för de mänskliga rättigheterna. EU har också sammanställt ett eget rättsligt instrument för skydd av de mänskliga rättigheterna genom Europeiska unionens stadgar om de grundläggande rättigheterna från 2000. Stadgan bygger på de universella värdena: människans värdighet, frihet, jämlikhet och solidaritet samt på den demokratiska principen och rättsstatsprincipen.⁹

2.2.1 Europarådet

Europarådet är en mellanstatlig organisation som har till uppgift att skydda de mänskliga rättigheterna, demokratin samt rättsstaten. Detta ska göras med hjälp av skapandet av olika mellanstatliga konventioner.

Grunden för Europarådets arbete är den Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna från 1952 och som Sverige ratificerade 1952 och trädde i kraft 1953. Sverige har även ratificerat de 12 tilläggsprotokoll som senare kompletterade konventionen och som införlivades i svensk lag från 1 januari, 1995. Syftet med konventionen är att säkerställa vissa rättigheter i FN:s rättighetsförklaring från 1948.

⁵ Internetkälla 1

⁶ Internetkälla 1

⁷ Internetkälla 1

⁸ Red. Lindgren, "Utsatta och sårbara brottsoffer", s.45ff

⁹ Red. Lindgren, "Utsatta och sårbara brottsoffer", s.45ff

2.3 Sammanfattning

Att stödja, skydda och hjälpa ett brottsoffer handlar om att offren ska tillförsäkras sina grundläggande mänskliga rättigheter. Det handlar om bland annat rätt till medicinsk, psykisk och social hjälp samt rätt till information om utvecklingen i det egna ärendet.¹⁰

Under de senaste decennierna har FN, Europarådet och EU utarbetat en rad dokument som ska tillförsäkra och stärka skyddet för de mänskliga rättigheterna. Utvecklingen har även bidragit till att särskilda dokument med tanke på brottsoffer har utarbetats, bland många Barnkonventionen från 1989 som behandlar staternas skyldighet när det gäller att skydda barn. Därigenom har barn fått en starkare ställning. De mänskliga rättigheterna reglerar förhållandet mellan statsmakten och den enskilda individen. Varje rättighet för individen innebär en skyldighet för statsmakten.¹¹

¹⁰ Lindgren, "Brottsoffer i rättsprocessen", s41-55

¹¹ Lindgren, "Brottsoffer i rättsprocessen", s41f

3 Lagstiftning i Sverige

Dagens lagstiftning rörande sexuella övergrepp finns i Brottsbalkens (BrB) sjätte kapitel om sexualbrott. Här presenteras en kort sammanfattning om lagens utveckling samt de paragrafer som är tillämpliga på sexuella övergrepp mot barn.

3.1 Lagens utveckling beträffande sexuella övergrepp mot barn

I århundraden betraktades barnet som medbrottsling till det inträffade övergreppet, så snart inte våldtäkt kunde bevisas, och det var i samband med lagändringen 1937 som detta synsätt ändrades. Som grund för denna lagändring låg bland annat att man i mitten av 30-talet började uppmärksamma sexuella övergrepp mot barn inom familjen som ett problem. Till grund för lagändringen låg vetskapen om att förövaren utnyttjade straffhotet mot barnet och skrämde barnet till tystnad och fortsatt övergrepp. Genom lagändringen som skedde 1937 betraktades inte barnet som medbrottsling och nu erkändes barnets utsatthet och beroende ställning och blev istället betraktat som ett offer.¹²

Lagändringen 1937 synliggjorde en vuxens sexuella handlingar mot ett barn som en fråga om makt. 1965 års brottsbalk innebar också ett viktigt genombrott när det gäller synen på sexuella övergrepp, det var här det ställdes fokus på den borgerliga rättsstatens roll att skydda individen direkt kom till uttryck. Under 1980- och 90-talet har förstärkningar skett till skydd för barn, detta ledde till fler och fler anmälningar för sexuella övergrepp mot barn.¹³

3.2 Nuvarande lagstiftning

Rådande lagstiftning finns i Brottsbalkens (BrB) sjätte kapitel om sexualbrott (i senaste lydelse enligt SFS 2006: 892). Här presenteras de paragrafer som är tillämpliga på sexuella övergrepp mot barn.

1 § Den som genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar en person till samlag eller till att företa eller tåla en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst två och högst sex år. Lag (2005:90).

2 § Den som, i annat fall än som avses i 1 § första stycket, genom olaga tvång förmår en person att företa eller tåla en sexuell handling, döms för sexuellt tvång till fängelse i högst två år. Lag (2005:90).

Denna bestämmelse är subsidiär till 1 §

¹² Lindgren, "Brottsoffer i rättsprocessen", s41f

¹³ Lindgren, "Brottsoffer i rättsprocessen", s41f

4 § Den som har samlag med ett barn under femton år eller som med ett sådant barn genomför en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt mot barn till fängelse i lägst två och högst sex år.

Detsamma gäller den som begår en gärning som avses i första stycket mot ett barn som fyllt femton men inte arton år och som är avkomling till gärningsmannen eller står under fostran av eller har ett liknande förhållande till gärningsmannen, eller för vars vård eller tillsyn gärningsmannen skall svara på grund av en myndighets beslut.

Är brott som avses i första eller andra stycket att anse som grovt, döms för grov våldtäkt mot barn till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas om gärningsmannen har använt våld eller hot om brottslig gärning eller om fler än en förgripit sig på barnet eller på annat sätt deltagit i övergreppet eller om gärningsmannen med hänsyn till tillvägagångssättet eller barnets låga ålder eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet. Lag (2005:90).

Denna bestämmelse är den huvudsakliga paragrafen som stadgar ett ovillkorligt förbud att ha sex med någon som är under 18 år, eller någon som befinner sig i vårdnadssituation i förhållande till gärningsmannen. Paragrafen ställer inga krav på att någon ska ha utnyttjats utan gäller även i såna fall där den underåriga "frivilligt gått med på" en sexuell handling eller anses ha tagit initiativ till denna.

7 § Den som, i annat fall än som avses förut i detta kapitel, har samlag med eget barn eller dess avkomling, döms för samlag med avkomling till fängelse i högst två år.

Den som, i annat fall än som avses förut i detta kapitel, har samlag med sitt helsyskon, döms för samlag med syskon till fängelse i högst ett år.

Vad som sägs i denna paragraf gäller inte den som förmåtts till gärningen genom olaga tvång eller på annat otillbörligt sätt. Lag (2005:90).

Denna bestämmelse är den huvudsakliga "incestparagrafen", som stadgar ett ovillkorligt förbud att ha sex med någon som är biologisk avkomma.

3.3 Socialtjänstlagen

I Sverige har vi även en stark skyddslagstiftning för barn i socialtjänstlagen. Enligt Socialtjänstlagen har socialnämnden ett övergripande ansvar för barns hälsa och psykosociala utveckling. Lagen bygger på frivillighet från klientens sida, men om detta inte räcker tillämpas lagen om vård av unga, LVU, som är en tvångslag.¹⁴

För att kunna skydda barn från att fara illa måste socialnämnden få kännedom om misstankar om att ett barn far illa. Enligt 71 § Socialtjänstlagen (SoL) föreligger en ovillkorlig anmälningsskyldighet till socialnämnden för myndigheter vars verksamhet berör barn och ungdom. Detta gäller även läkare, sjuksköterskor och barnmorskor som inte innehar en anställning inom en myndighet.¹⁵

Socialtjänstlagen beskriver allas ansvar om att anmäla till socialnämnden om man har misstankar om att ett barn far illa. Med en anmälan avses den information som kommer in till socialtjänsten om att socialnämnden kan behöva ingripa till stöd och hjälp för ett barn. Informationen förhandsgranskas och bedöms, därefter beslutar socialsekreteraren om en utredning ska inledas med vårdnadshavarens samtycke. En socialinspektör har dock befogenhet att besluta att en utredning ska inledas utan vårdnadshavarens samtycke.¹⁶

¹⁴ Glingvall-Priftakis, ”En undersökning från sex socialdistrikt i Stockholm...”, s. 12-20

¹⁵ Glingvall-Priftakis, ”En undersökning från sex socialdistrikt i Stockholm...” s. 12f

¹⁶ Glingvall-Priftakis, ”En undersökning från sex socialdistrikt i Stockholm...” s. 12f

4 Förundersökningen

Det första stadiet i brottmålsprocessen är förundersökningen, syftet med förundersökningen är i första hand att ge åklagaren tillräckligt material för bedömning av åtalsfrågan.¹⁷ För brottsutredning gäller särskilda principer, som avser reglera förhållandet mellan effektivitet och rättssäkerhet. Bestämmelserna om förundersökning återfinns i rättegångsbalkens kapitel 23. I andra hand utgör förundersökningen en beredning av det brottmål, som blir följden av att åklagaren, med utredningen som grund, beslutar att väcka åtal.

4.1 Beviskrav gällande inledning av förundersökning

Förundersökningen ska enligt RB 23:1 inledas så snart det finns anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats. Man behöver alltså inte känna till någon gärningsman och det krävs inte heller någon bevisning av nämnvärd styrka, men det ska finnas en misstanke om ett konkret brott¹⁸. Om man försöker analysera vad detta krav innebär, bör man först ha klart för sig att polisen är skyldig att uppta en anmälan, men att förundersökning inte behöver inledas om brott kan uteslutas. Samma sak gäller om brott inte kan uteslutas men det saknas konkreta omständigheter som kan tyda på att så är fallet. Exempel på konkret omständighet när det gäller sexuella övergrepp mot barn kan vara någon form av observation, utsaga eller symtom.¹⁹

4.2 Allmänna principer för förundersökningen

Majoriteten av de principer som gäller under förundersökningen är stadgade för att skydda den enskilde från integritetskränkningar. Rättssäkerhet, som innebär att staten inte kan utsätta individen för godtyckliga övergrepp och ingripande, garanterar att allt statligt tvång är grundat på lag och att den enskilde tillförsäkras en opartisk domstol och en korrekt process.²⁰

Samtidigt ska lagen tillgodose medborgarnas intresse av rättvisa, av att lagarna får genomslag, denna rättstrygghet tillgodoses genom att åklagaren har ansvar för lagföringen av brott och utförandet av brottsoffrets skadeståndstalan. Processen ska vara utformad så att man uppfyller krav på förutsägbarhet, likhet inför lagen och allsidighet vid utredningen.²¹

Den tilltalades intressen av att inte bli utsatt för kränkningar och bli dömd på förhand tillgodoses genom en rad olika principer till dennes skydd. Den första utgörs av oskuldpresumtionen, som innebär att den misstänkte ska betraktas som oskyldig till dess att motsatsen är bevisad. En sådan motbevisning utgörs av en fällande dom. Fram till dess ska största möjliga hänsyn tas till den misstänktes frihet och personliga integritet. Av hänsyn till oskuldpresumtionen ska en förundersökning bedrivas med hänsynsprincipen, som innebär att man inte onödigtvis får utsätta den misstänkte för risk att drabbas av andras missaktning. Detta innebär att all polisarbete måste ske under viss diskretion, arbetet ska även bedrivas neutralt, opartiskt och sakligt. Denna opartiskhet gäller såväl statliga som kommunala tjänstemän, men för polis och åklagare har den

¹⁷ Ekelöf, "Rättegång femte häftet" s. 102-109

¹⁸ Ekelöf, "Rättegång femte häftet" s. 102f

¹⁹ Diesen, "Den rättsliga hanteringen" s. 13f

²⁰ Sutorius, "Bevisprövningen vid sexualbrott", s. 208f

²¹ Sutorius, "Bevisprövningen vid sexualbrott", s.208f

fått sitt konkreta uttryck i rättegångsbalken, RB 23 kap. 4 §. Där det föreskrivs att brottsutredare har objektivitetsplikt.²²

Konkret innebär objektivitetsplikten att polis och åklagare är skyldiga att även undersöka och bedöma omständigheter som kan vara till den misstänktes fördel. Ett skäl till denna ordning är att den misstänkte saknar utredningsbörda, men framför allt för att bevisprövningen går ut på att eliminera andra alternativ. Brister i den färdiga utredningen läggs på åklagaren. Den misstänkte behöver alltså inte utreda eller bevisa något, all utredning även sådan som den misstänkte önskar, ska som huvudregel utföras av statens brottsutredare. Det händer dock att försvaret väljer att göra vissa utredningsinsatser.²³

En princip som i samma mån gäller både för offer och misstänkt är skyndsamhetsprincipen, som helt enkelt innebär att varje brott bör utredas så snabbt som möjligt.

4.3 Förundersökningens inledande och bedrivande

Ett brottmål inleds vanligtvis med en polisanmälan. När det gäller sexuella övergrepp mot barn sker anmälan i regel genom att någon som har vård eller tillsyn av barnet, exempelvis socialnämnden eller modern. Socialnämnden är skyldig att utan dröjsmål inleda en social utredning så snart dem fått kännedom om förhållanden som kan föranleda åtgärd från nämndens sida. Detta innebär att nämndens utredning kan pågå på samma gång som brottsutredningen, men också att det kan vara socialnämnden som gör en polisanmälan som ett led i sin utredning. En sådan anmälningsrätt, föreligger när det gäller sexualbrott mot barn (BrB 6 kap. SoL 12 kap. 12 §). Dock måste det noteras att anmälningsrätten inte är en skyldighet, och av detta skäl föreligger det vissa skillnader i rutiner. Möjligheten att vänta med att göra en polisanmälan, tills man har tillräckligt med underlag kan medföra att övergreppen fortsätter. Därmed ökar även risken för att polisutredningen försvåras eller omintetgörs.²⁴

Förundersökningen leds av en undersökningsledare, det kan vara en polis eller en åklagare. Om brottet är grovt och kan leda till tvångsåtgärder som anhållande eller häktning är det åklagaren som leder förundersökningen, handlar det om lindrigare brott tar en polis hand om fallet. I det senare fallet kopplas åklagaren in när det är dags för ett beslut i åtalsfrågan.²⁵

Förundersökningen går ut på att säkra bevis. Det kan betyda att polisen utför brottplatsundersökningar, spaning och husrannsakan etc. Det kan även handla om att utföra tekniska och medicinska analyser, men i dem flesta fall utgörs utredningsmaterialet av förhör. Inledningsvis görs ingen skillnad på vem man förhör, om man är offer, vittne eller misstänkt. Utgångspunkten är att polisen ska kunna förhöra alla som kan ha upplysningar om det misstänkta brottet. Först när det finns någon misstänkt skiljer man på uppgiftslämnare, den misstänkte ska då underrättas, enligt RB 23 kap. 18 §, med det menas att polisen ska göra klart för honom att han hörs i egenskap av misstänkt för ett visst konkret brott. Från denna tidpunkt har den misstänkte rätt till försvarare, men också rätt att själv eller genom sin försvarare ta del av vad som förekommit under undersökningen. Denna rätt att ta del av bevisningen gäller dock endast om det

²² Sutorius, "Bevisprövningen vid sexualbrott", s. 208-215

²³ Sutorius, "Bevisprövningen vid sexualbrott", s. 208f

²⁴ Sutorius, "Bevisprövningen vid sexualbrott", s. 208f

²⁵ Sutorius, "Bevisprövningen vid sexualbrott", s. 208f

kan ske utan men för den fortsatta utredningen., vilket pratiskt betyder att den misstänkte i regel inte får del av de faktiska bevisen vid underrättelsetillfället och därefter fortlöpande, utan att han får vänta med att ta del av bevisen till dess att åtal har väckts. Den misstänkte har dock rätt att innan åtal få reda på vilka utredningsåtgärder som vidtagits, så att han och hans försvarare kan vid behov begära en kompletterande utredning. Den misstänktes försvarare har även rätt att närvara vid förhör om det kan ske utan men för utredningen.²⁶

När det gäller sexuella övergrepp mot barn är det nästan alltid en åklagare som leder förundersökningen. Detta innebär att det är åklagaren som bestämmer vilka utredningsinsatser som ska vidtas och som kontinuerligt avgör om utredningen ska drivas vidare eller läggas ner. Den viktigaste åtgärden består i regel i att förhöra barnet och den misstänkte och dessa uppgifter utförs vanligtvis av utredande polismän, inte av åklagaren själv. Åklagaren gör då sina bedömningar med utgångspunkt av referat, protokoll och inspelningar av dessa förhör.²⁷

4.4 Förhör med barn under förundersökningen

Det finns särskilda bestämmelser i förundersökningskungörelse (FuK) gällande förhör med barn. Är barnet målsägande eller vittne och under 15 år gäller den allmänna bestämmelsen i RB 23:10 st. 4, om att vårdnadshavare bör vara närvarande om det kan ske utan med för utredningen. En sådan närvaro ger dock inte rätt att vårdnadshavaren har någon rätt att ställa frågor eller svara i barnets ställe.

Frågan om att höra ett barn i en polisutredning är inte någon fråga som vårdnadshavarna bestämmer över rent juridiskt. Utgångspunkten för förhör under förundersökningen är att alla som har något av relevans för utredningen att berätta, är skyldiga att frivilligt uppfylla denna plikt. Vanligtvis innebär det att vittne och målsägande förhörs efter kallelse till förhör, men det finns även möjlighet att hämta barnet till förhör. Detta betyder att det inte finns några formella hinder mot att hämta ett barn, som misstänks ha varit utsatt för sexuella övergrepp, till förhör utan att vårdnadshavarna är närvarande vid förhöret. Föräldrarnas samtycke till förhör krävs inte. Rätten till att närvara vid förhör med barn inskränker sig till om det anses lämpligt, så är inte fallet om vårdnadshavaren är misstänkt för brott mot barnet. Det är inte heller lämpligt, vid gemensam vårdnad, att den icke misstänkte vårdnadshavaren närvarar vid förhöret. Sammanfattningsvis kan man förhöra ett barn utan vårdnadshavarnas samtycke eller kännedom. Underrättelse som förhöret bör dock ske så snart det kan göras utan men för utredningen.²⁸

²⁶ Sutorius, ”Bevisprövningen vid sexualbrott”, s. 208f

²⁷ Sutorius, ”Bevisprövningen vid sexualbrott”, s.208f

²⁸ Diesen, ”Den rättsliga hanteringen”s.26f

5 Barns utsagor vid förhör

Att förhöra barn ställer stora krav på förhørsledaren. Barns intellektuella och emotionella utvecklingsnivå gör att de uppfattar sin omgivning på ett annat sätt än vuxna. Deras uppfattning om tid är annorlunda, deras verbala förmåga inte lika välutvecklad som hos vuxna etc. I praktiken är det nästan alltid poliser som genomför barnförhör, med stöd av FuK 19 § finns det dock möjlighet att anlita en barnpsykolog. Anledningen till att det anlitas barnpsykologer vid så få tillfällen, är att det inte finns många barnpsykologer som är kompetenta nog att hålla förhör i brottsutredande syfte.²⁹

5.1 Förhörsteknik

En grundförutsättning för skickliga barnförhör är att barnet kan känna sig trygg och känner förtroende för den som håller i förhöret. Av dessa skäl brukar man utforma speciella rum för förhör med barn. Man byter ut en steril miljö mot en mer ombonad, som anses skapa en tryggare miljö och därmed bättre förutsättningar för att erhålla en utsaga från ett barn. I många fall är det bättre att hålla förhöret i barnets hem eller på annan plats än hos polisen. Ett hinder för sådana alternativa arrangemang är dock ofta de praktiska kraven för videoupptagning. För barn under 15 år är videoupptagning av förhöret regel, det är därför viktigt att upptagningen håller bra kvalitet, att hela barnet syns i bild under förhöret så att även kroppsspråket registreras, det kan även vara till fördel om förhørsledaren syns i bild.³⁰

Det rekommenderas att förhørsledaren öppnar förhöret med att presentera sig själv och informerar barnet om förutsättningarna för förhöret. Förhørsledaren kan till exempel börja med att säga sitt namn, fråga vad barnet heter och ge en kort förklaring till sitt arbete. Det kan kännas tryggt för barnet att veta att förhørsledarens uppgift är att prata med barn som varit utsatta för liknande händelser samt att förhørsledaren träffat fler barn som befunnit sig i samma situation.³¹

Efter det att förhørsledaren och barnet presenterat sig själv ska en genomgång av grundreglerna för förhöret följa. Här bör förhørsledaren berätta för barnet att det är viktigt att barnet bara berättar det som verkligen har hänt. Och att barnet ska berätta så mycket som han eller hon kommer ihåg. Det är även viktigt att förhørsledaren talar om för barnet att han eller hon inte vet vad som hänt, eftersom barn ofta har en föreställning om att vuxna ”vet allt” och att om en vuxen vet så vet alla andra vuxna också.³²

Förhørsledaren bör även informera barnet, klart och tydligt, att om en fråga upprepas så beror det inte på att fel svar lämnats. Förhørsledaren kan i många fall ställa samma fråga fler gånger för att få barnet att förtydliga sitt svar. För många barn kan krav på upprepade förtydligande resultera i en osäkerhet som gör att små barn ändrar sina berättelser eller tar tillbaka vad de tidigare har sagt, barn kan helt enkelt tro att de svarat fel och ändrar därför sina svar.³³

²⁹ Bring, ”Förhör”, s196-200

³⁰ Bring, ”Förhör” s.196f

³¹ Bring, ”Förhör”, s196f

³² Bring, ”Förhör” s.196f

³³ Bring, ”Förhör”, s196f

När barnet orkar berätta, är det viktigt att det får berätta i sin egen takt och på sitt eget sätt. För att barnet ska kunna berätta måste kontrollen över förhöret föras över till barnet och det måste själv bestämma vad som ska berättas samt i vilken ordning. Följande exempel är hämtat från T. Bring bok "Förhör" och tydliggör att barn kan ha svårt att svara på förhørsledarens frågor. FL står för förhørsledaren och F för flickan.

FL: Hur har han gjort då?

F: (längre tystnad)

FL: Kan du förklara för mig?

F: M -Näe

FL: Du satt i hans knä sa du?

F: Mm

FL: Och vad händer sedan då?

F: (längre tystnad)

FL: Kom du ihåg första gången det hände?

F: Nä -e

FL: Du minns inte?

F: (skakar på huvudet)

FL: Kommer du ihåg någon gång det hände?

F: Ja, sist X var hemma hos oss för ungefär tre veckor sedan.

Juridikens krav på detaljerade berättelser som klart anger vem, när och hur har många gånger resulterat i alltför vuxenorienterade frågetekniker som ofta blir svåra för barn att svara på. Därför är det viktigt att förhørsledaren ställer öppna frågor så att barnet kan berätta mer självständigt. I de flesta fall räcker det dock inte med att låta barnet berätta självständigt eftersom den fria berättelsen ofta består av kortfattade svar från barn. Det är då lämpligt med bestämningsfrågor, med det menas frågor av vad- när- hur- vem karaktär - men det är viktigt att ha tålmod och att försöka undvika styrande inslag och ledande frågor.³⁴

Den allmänt svåraste uppgiften vid domstolarnas bevisprövning i brottmål utgörs av värdering av utsagor. Särskilt svårt är det då målsäganden är ett barn, dels för att barn saknar (som sagt) förmågan att avge en berättelse i den form som rättssystemet skulle önska. Dels för att barn lämnar sin utsaga vid polisförhör som återupspelas via video under domstolsförhandlingarna. Det senare förfarandet anses innebära en sämre rättssäkerhetsgaranti, men också att utsagan (på grund av den bristande omedelbarheten) värderas med större försiktighet än vad som skulle ha varit fallet om den tagits upp i domstolen.³⁵

³⁴ Bring, "Förhör", s.200f

³⁵ Diesen, "Bevispraxis" s 228f

6 Vittnespsykologisk utsageanalys

Vittnespsykologisk analys används ofta i samband med brottmål där barn är inblandade, främst som målsägande. Tanken är att psykologen ska hjälpa domstolen genom att uttala sig om tillförlitlighetsfrågorna.³⁶

Utsageanalysen bygger på en kombination av olika typer av data om personen som kan ha betydelse för utsagornas tillkomst. Ofta avslöjar sådana analyser personliga motiv och invecklade samspel, som när de sätts i förhållande till den aktuella utsagan, klargör hur den kommit till och vilken verklighetsbakgrund den har. Rekonstruktionen av den ursprungliga situationen inriktar vittnespsykologen, inte bara mot personen som lämnat utsagan, utan lika mycket mot andra centrala personer. Följden av detta blir att psykologen alltid måste undersöka flera personer samtidigt och behöver därför ha både en bred psykologisk och vetenskaplig kompetens.³⁷

Domstolarna ställer höga krav på de sakkunnigas, särskilt psykologers, utredningsunderlag. Vittnespsykologiskt arbete, liksom annat vetenskapligt arbete, måste alltid redovisas på ett sätt som gör det möjligt för mottagaren att följa med och kontrollera analysen och slutsatserna. Det räcker alltså aldrig med att sakkunnig, i sitt utlåtande, skriver exempelvis att han underkastat en persons utsagor, analysen och sedan styrker sin slutsats med en akademisk eller klinisk titel. Psykologens utredning diskuteras under rättegången, granskningen innebär även ett utmärkt tillfälle för psykologen att klargöra sin ståndpunkt.³⁸

Ett av huvudskälen till att domstolen ska granska sakkunnig är att det är oerhört viktigt att värna domstolens ansvar för att självständigt värdera all bevisning och fatta beslut i skuldfrågan. Vittnespsykologens uppgift består i att enbart utreda och klarlägga exempelvis uppkomsthistorien eller motstridiga uppgifter som lämnats av olika personer, och på det sättet göra det lättare för alla parter att förstå vad dessa uppgifter egentligen säger. Det är domstolarnas uppgift och ingen annans att värdera bevisningen och dra de rättsliga konsekvenserna av denna värdering. En väl genomförd utredning bildar en bra grund för domstolen att självständigt dra slutsatser om utsagornas tillförlitlighet.³⁹

6.1 Utsageanalys och domstol

I mål om sexuella övergrepp mot barn saknas det ofta direkta vittnesobservationer och tydlig medicinsk bevisning. Målsägandens utsaga får ofta en central betydelse för bevisprövningen. Domstolens uppgift är att bedöma om utsagan har en sådan hållfasthet att den ensam eller med stödbevis kan styrka åklagarens gärningspåstående.⁴⁰ Vid denna analys tillämpas vissa kriterier, som delvis hämtats ur vittnespsykologin och delvis på samlade domarerfarenheter. Före detta justitierådet Gregow utvecklade ett antal kriterier som han anser har betydelse för bedömningen av ett barns utsaga, dessa utgavs 1996 i en artikel i Svensk Juristtidning.

Gregow påpekar att tillämpningen av kriterierna måste utföras på ett nyanserat och försiktigt sätt. För det första är inte kriterierna vetenskapligt belagda, det är inte bevisat genom systematiska

³⁶ Christiansson, "Rättpsykologi" s. 197

³⁷ Gustavsson och Holgerson, "Aktuella vittnespsykologiska frågor", s.19-22

³⁸ Gustavsson och Holgerson, "Aktuella vittnespsykologiska frågor", s.19f

³⁹ Gustavsson och Holgerson, "Aktuella vittnespsykologiska frågor", s.19f

⁴⁰ Diesen, "Den rättsliga hanteringen", s. 50f

studier att den tillförlitliga utsagan skiljer sig från den opålitliga genom detaljrikedom, konstans och känslökoppling. För det andra är kriterierna utvecklade för analys av vuxnas berättelser, dessutom så ska utgångspunkten för all bevisvärdering vara att bevisningen ska bedömas förutsättningslöst och med hänsyn till det enskilda fallets och de inblandade parternas individualitet.⁴¹

De omständigheter som enligt Gregow har betydelse för bedömningen av tillförlitligheten i ett barns utsaga är följande:

1. Ändring av uppgifterna under förhörets gång talat emot att anklagelserna är riktiga (konstanskriteriet). Med hänsyn till brottens beskaffenhet och barnets ålder är det dock inte särskilt anmärkningsvärt om uppgifter om tid, plats eller omfattning för övergreppen ändras. För att dessa förändringar ska accepteras krävs dock en godtagbar förklaring.
2. Om barnet lämnat uppgifter som visat sig vara oriktiga eller orimliga, måste det inverka på trovärdigheten av övriga uppgifter. Detsamma gäller om uppgifterna är motstridiga i viktiga hänseenden (homogenitetskriteriet).
3. Av betydelse är att de uppgifter som barnet lämnar framstår som sannolika. Vid bedömningen av utsagan har det betydelse om berättelsen innehåller detaljer om händelseförloppet vid övergreppen (detaljriteriet).
4. Domstolen bör ställa sig frågan om barnet kan ha haft anledning att lämna oriktiga uppgifter (motiv till beljugande). Ett sådant skäl kan exempelvis vara starka personliga motsättningar, eller att barnet anser sig ha blivit illa behandlad.
5. Ibland anges som skäl att barnets berättelse måste vara sann, annars skulle inte barnet underkasta sig det obehag som förundersökning och rättegång medför. Detta är dock inte någon garanti för att barnets uppgifter ska vara sanna. Ett barn vet inte i förväg vilka påfrestelser för egen del som lämnade uppgifter om sexuella övergrepp innebär.
6. Domstolen ska även beakta på vilket sätt barnet lämnat sina uppgifter, det vill säga det intryck av trovärdighet som skapats under förhöret. En spontant och sammanhängande berättelse kan stärka trovärdigheten, samtidigt som ett sådant berättande inte kan förväntas av ett barn. Sådana bedömningar måste dock göras med försiktighet, eftersom det ofta är fråga om en subjektiv bedömning.
7. Av visst intressen kan det också vara att uppmärksamma hur barnet uppträtt under den tid då övergreppen pågick och därefter (offersymtom). Domstolen bör dock vara försiktig med att dra slutsatser av barnets beteende och tillstånd, eftersom barnet kan ha varit illa av andra orsak än sexuella övergrepp.
8. Om det föreligger teknisk eller medicinsk bevisning, är det av betydelse för tillförlitligheten att barnets uppgifter är förenliga med dessa (konsekvenskriteriet).⁴²

Det finns skäl att betona - vilket Gregow själv framhåller - att det inte bör ske en mekanisk tillämpning av kriterierna för att avgöra om berättelsen är sann eller falsk. Att använda sig av ett slags "schema" kan göra mer skada än nytta.⁴³ Bedömningen av om ett barns uppgifter framstår som "rimliga" kan inte utgöras utifrån ett vuxenperspektiv eller en normalitetsföreställning om

⁴¹ Gregow, SvJT, s. 517-521

⁴² Gregow, SvJT, s. 517-521

⁴³ Sutorius, "Bevisprövning vid sexualbrott" s.349f

hur ett barn borde reagera eller berätta. Barns utsagor är så individuella att det kan ifrågasättas om kriterierna utgör annat än ett mycket trubbigt hjälpmedel.⁴⁴

⁴⁴ Diesen, ” Den rättsliga hanteringen” s. 51f

7 Domstolsprocessen

7.1 Åtalsfrågan

När förundersökningen har slutförts ställs åklagaren inför frågan om ärendet ska föras till rättegång eller inte. För att utredningen ska komma så långt krävs det att man kan konstatera att ett brott förekommit, att man har en misstänkt och att misstankarna mot denna är så starka att det finns ”tillräckliga skäl” för lagföring.⁴⁵

Det finns dock vissa fall som kan gå till åtal trots att det inte finns ”tillräckliga skäl”, den första förutsättningen är att bevisvärdet för den misstänktes skuld åtminstone uppgår till ”sannolika skäl”. Den andra förutsättningen är att brottet är så grovt och av sådan beskaffenhet att det kan anses önskvärt med en rättslig prövning. En tredje förutsättning är att åklagaren inte ser några risker med att bevisvärdet kommer att minska vid en kommande huvudförhandling.⁴⁶

7.2 Stämningsansökan

Brottmål väcks genom en stämning, i sin ansökan ska åklagaren ange grunden för åtalet BrB45:4 st. 1 p3 . Stämningsansökan ska även innehålla uppgifter om den bevisning som åklagaren vill förebbringa under huvudförhandlingen BrB 45:4 st.1 p.⁴⁷ Det bör påpekas att i brottmål är det åklagaren som har bevisbördan med avseende på samtliga relevanta omständigheter. Genom att lägga bevisbördan på åklagaren vill man motverka att oskyldiga straffas.⁴⁸

Åklagarens gärningsbeskrivning ska kunna verifieras för att domstolen ska kunna döma den misstänkte. Gärningsbeskrivningen är av stor vikt för utgången, speciellt i sexbrottmål, i en hel del fall förlorar målsäganden för att åklagaren inte förmått formulera gärningen på ett adekvat sätt. Kraven på gärningsbeskrivningens precision är en rättssäkerhetsfråga som bygger på att den misstänkte konkret ska veta vad han ska försvara sig mot. Gärningsbeskrivningen ska koncentreras till rättsfakta, vilket innebär att gärningsbeskrivningen kommer att utgöra bevis temat i målet. Gärningsbeskrivningen utgör också, enligt RB 30 kap. 3 §, ram för processen, vilket innebär att rätten endast får döma över de gärningsmoment som är angivna i bevis temat, att gå utanför ramen för processen skulle innebära grovt rättegångsfel.⁴⁹

När åklagarens stämningsansökan har inkommit till rätten, ska stämning utfärdas utan dröjsmål BrB 45:9.⁵⁰ Stämningen, tillsammans med stämningsansökan, samt bifogade handlingar ska delges den tilltalade. Är den tilltalade på fri fot kallas han till huvudförhandlingen tillsammans med stämningsansökan eller senare genom särskild kallelse BrB 45:15 st.2 p. 1.I stämningen kan den tilltalade uppmanas att inkomma med bevisuppgift. Om han använder sig av denna möjlighet

⁴⁵ Diesen, ”Den rättsliga hanteringen”, s. 35-40

⁴⁶ Diesen, ”Den rättsliga hanteringen”, s. 35f

⁴⁷ Ekelöf, ”Rättegång, femte häftet”, s.159f

⁴⁸ Ekelöf, “ Rättegång, fjärde häftet” s.113f

⁴⁹ Sutorius, ”Bevisprövning vid sexualbrott”, s.304f

⁵⁰ Ekelöf, ”Rättegång, femte häftet”, s.159f

så ska bevisuppgiften delges åklagaren, som i sin tur bör anmäla om han har någon motbevisning.⁵¹

7.3 Processprinciper

De principer som ger den misstänkte ett skydd mot integritetskränkningar under förundersökningen, gäller även under själva processen. Under rättegångsskedet tillkommer även ett antal viktiga principer som syftar till att ge den tilltalade skydd mot rättsövergrepp och godtycke vid den slutliga skuldprövningen.⁵²

I artikel 6 i den Europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna sammanfattas ett antal grunder under rubriken ”fair trial”. Vad som menas med rättvis rättegång är något som Europadomstolen tolkat fram genom sina avgöranden. En grundläggande princip är att en part ska bli hörd av domstolen, han ska ges tillfälle att framföra vad han har att säga till stöd för sin sak. I brottmål ska processen grundas på principen att den som är oskyldig inte ska kunna bli dömd för brott, den tilltalade måste ges de rättigheter som är nödvändiga för att han ska kunna försvara sig på ett fullgott sätt. Särskilt utmärkande för en rättvis rättegång är att parterna är likställda i processen och att proceduren inte gynnar den ene på den andres bekostnad.⁵³

För att den misstänktes allmänna rättigheter ska tillgodoses är själva processen utformad så att parterna ska kunna verka på lika villkor, *likställdhetsprincipen*. Den viktigaste principen till den misstänktes skydd är att åklagaren har hela bevisbördan. Det är inte den tilltalade som ska bevisa sin oskuld, det är åklagaren som ska bevisa dennes skuld.⁵⁴ Den svenska processen bygger i huvudsak på att parterna svarar för bevisning, utredning, förhör och argumentation, medan rätten intar en passiv och bedömande roll. Huvuddelen av dessa uppgifter ligger i brottmål på åklagaren. Domstolen har dock ansvar för att utredningen i målet uppnår en tillräckligt god standard och kan själv utföra vissa utredningsåtgärder, som till exempel utse sakkunnig.⁵⁵

I RB 17:2 och 30:2 regleras *omedelbarhetsprincipen*. Denna princip innebär att domen endast får grundas på processmaterial som läggs fram vid huvudförhandlingen. Vad som framkommit under förundersökningen räknas inte som bevismaterial såvida inte det åberopas under huvudförhandlingen. Den verkliga och slutgiltiga utredningen av brottet ska ske i rätten.⁵⁶ *Muntlighetsprincipen* har nära anknytning till omedelbarhetsprincipen, och innebär att bevisningen ska upptas muntligen och inte presenteras i form av protokoll eller registrerade förhör. Att man utformat processen på detta sätt har sin förklaring i principen om *bevisomedelbarhet*, som innebär att rättens ledamöter med sina egna sinnen ska få ta del av bevisningen i direkt, inte förmedlad form. Därigenom anses även förutsättningarna för en korrekt bevisprövning, inte minst när det gäller utsagor, öka.⁵⁷

⁵¹ Ekelöf, ”Rättegång, femte häftet”, s.159f

⁵² Ekelöf, ”Rättegång, femte häftet”, s.8f

⁵³ Diesen, ” Den rättsliga hanteringen” s. 8f

⁵⁴ Diesen, ” Den rättsliga hanteringen” s 35f

⁵⁵ Diesen, ” Den rättsliga hanteringen” s. 35f

⁵⁶ Ekelöf, ”Rättegång, fjärde häftet” s. 20f

⁵⁷ Diesen, ”Den rättsliga hanteringen”, s. 35f

Ett utflöde av ovanstående princip är *principen om det bästa bevismaterialet*. Detta innebär att man ska använda sig av det bevismaterial som medför det säkraste bevisningen. Ett vittnesmål ska till exempel upptagas på bästa sätt det vill säga direkt inför rätten så att domaren på bästa sätt kan bedöma dess trovärdighet.⁵⁸

Det finns inget hinder mot att kalla och förhöra ett barn, oavsett ålder, inför rätta. Men man har ansett det vara olämpligt att låta mindre barn vara med i rättegångar, särskilt om barnet blivit utsatt för brott. Rättegången anses innebära en onödigt psykisk påfrestning och dessutom kan det i många fall vara svårt att få en godtagbar förklaring från barnet. Av hänsyn till barnet har man därför utvecklat en praxis, där som huvudregel gäller att barnet inte behöver och inte bör infinna sig till rättegången. Istället åberopar åklagaren barnets utsaga i form av videoupptagning av polisförhören.⁵⁹

7.4 Domstolsprövning

Handläggningen inleds med att åklagaren framställer sitt yrkande. Detta sker i regel med att han läser upp gärningsbeskrivningen i stämningsansökningen. Sedan uppmanar domaren den tilltalade att ange sin ståndpunkt och grunden för den, enligt lagtexten är det den tilltalade inte försvararen som ska göra det.⁶⁰

Därefter utvecklar åklagaren sin talan, med det menas att åklagaren gör en sakframställning, där händelseförloppet redogörs. När åklagaren avslutat sin sakframställning följer den tilltalades sakframställning. Den tilltalade bör då begränsa sin sakframställning till invändningar mot målet och inte av en alltför stor redogörelse av den tilltalades version. Det kan vara lämpligt att den tilltalade, eller dennes försvarare, för varje del i gärningsbeskrivningen klargör vad man anser vara fel och vad som brister. Den tilltalade har även rätt att hålla sig passiv i detta sammanhang.⁶¹

Efter sakframställningen följer bevisupptagningen RB 46:6 st.2⁶².

Gärningsbeskrivningen utgör bevisstema, och all bevisning ska kunna hänföras till detta tema för att vara relevant. Den grundläggande uppgiften för bevisprövningen blir att bedöma dennas relevans, dels bedöma om de framlagda omständigheterna talar för eller emot temat. Med det menas en uppdelning mellan huvudbevis och motbevis.⁶³

När omständigheterna i målet har blivit uppdelade i huvudbevis och motbevis, ska rätten bedöma om dessa omständigheter utgör verkliga bevis (så kallad bevisfakta), indicier eller endast tolkningshjälp (så kallad hjälpfakta). Ett bevisfaktum är en sådan omständighet som har själva brottet som källa och som därmed kan ensamt bevisa brottet i fråga. Exempel på bevisfakta är målsägandens berättelse eller vittnesobservation av brottet. Indicier är indirekta spår av brottet, som inte ensamma kan bevisa brottet, men kan bilda en struktur som utesluter andra gärningsmän exempelvis hot och motiv. Hjälpfakta består av sådan information som hjälper bedömaren att

⁵⁸ Bring, "Förhör" s. 92f

⁵⁹ Diesen, "Den rättsliga hanteringen", s. 35f

⁶⁰ Ekelöf, "Rättegång, femte häftet", s.174 -180

⁶¹ Ekelöf, "Rättegång, femte häftet", s.174f

⁶² Ekelöf, "Rättegång, femte häftet", s.175

⁶³ Sutorius, "Bevisprövning vid sexualbrott" s. 308f

värdera direkta och indirekta bevis, till exempel upplysningar om hur ett vittne stod i förhållande till brottförloppet, avstånd, tid, ljus etc.⁶⁴

Struktureringen och kategorisering av bevisning är viktiga. Genom uppställandet av bevisstema och kategorisering av omständigheterna avgör domaren: ifall omständigheten är relevant, för vilken del av bevisstemat beviset är relevant, om åklagaren presenterat bevisning i samtliga delar av temat eller om det finns luckor. I vilken riktning bevisningen pekar samt om omständigheterna verkar med varandra eller ej inom ett deltema. När det gäller sexuella övergrepp mot barn är det särskilt viktigt att göra skillnad mellan bevisfakta, indicier och hjälpfakta. Bristen på bevisfakta är ofta stor i dessa fall och i hög grad beroende av de indirekta bevisen av den tolkningshjälp som sakkunniga kan erbjuda. Vanligtvis finns det bara ett bevisfaktum som ofta består av målsägandens berättelse. Barnets utsaga är den enda omständighet som direkt har sitt ursprung ur det brottsliga handlandet. Fysiska skador utgör också direkta bevis, men sannolikheten för ett orsakssamband mellan skadan och brottet är något som bedöms med hjälp av medicinsk kunskap. Därmed är det skadan som utgör direkt bevis och sakkunnigutlåtandet om sambandet ett hjälpfaktum.⁶⁵

7.5 Beviskravet och bevisprövning

HD har genom prejudikat från 1980 och framåt fastställt att beviskravet i brottmål bör definieras som att brottet ska vara ”ställt utom rimligt tvivel”. Det innebär att om domen ska bli fällande ska det inte föreligga något rimligt tvivel om att åklagarens gärningsbeskrivning utgör den enda godtagbara förklaringen till fakta i målet. Om rätten finner faktiska omständigheter som inte är förenliga med åklagarens tes och som utgör stöd för alternativ hypotes föreligger det rimligt tvivel och den tilltalade ska gå fri. Samma beviskrav gäller i alla brottmål, att sänka beviskravet därför att det föreligger bevissvårigheter kan inte komma i fråga, HD har flera gånger fastslagit detta; sexualbrott har samma höga beviskrav som övrig brottslighet.⁶⁶

Bevisprövningen i brottmål kan betraktas som ett ”sanningssökande”. För fällande dom krävs, som sagt, att åklagarens gärningsbeskrivning kan godtas som sanningen om det inträffade. Det räcker inte med att målsägandes berättelse är mer trovärdig än den tilltalades. För att åtal ska kunna styrkas krävs dels att den tilltalades berättelse saknar tillförlitlighet, dels att målsägandes berättelse är fullt tillförlitligt. I mål om sexuella övergrepp mot barn måste rätten innan den kan bevisvärdera besvara frågan om utredningskvaliteten, dels beträffande barnets utsaga, om berättelsen är tillräckligt omfattande och ingående samt om det finns behov av särskild sakkunskap. Om särskild sakkunskap krävs ankommer det på rätten att ordna sakkunnig.⁶⁷

Det första steget i bevisprövningen blir därmed att bedöma om processmaterialet duger för en slutsats på goda grunder. Det andra steget utgörs av själva bevisvärderingen. Det är viktigt att veta att rätten kan ex officio uppställa alternativa hypoteser, och om det föreligger fakta som är förenliga med denna hypotes fria den tilltalade på annan grund än hans egen.⁶⁸

⁶⁴ Sutorius, ”Bevisprövning vid sexualbrott” s.309

⁶⁵ Sutorius, ”Bevisprövning vid sexualbrott” s. 309f

⁶⁶ Sutorius, ”Bevisprövning vid sexualbrott” s. 310f

⁶⁷ Sutorius, ”Bevisprövning vid sexualbrott” s.310ff

⁶⁸ Sutorius, ”Bevisprövning vid sexualbrott” s.319

8 Rättsfallsanalys

Jag har för avsikt att i detta kapitel redogöra för och analysera tre rättsfall. Jag har tidigare i uppsatsen redogjort för hur processen i domstol går till, vilka omständigheter som tillmäts betydelse samt hur domstolen bör använda sig av psykologisk expertis som hjälpmedel. Min redogörelse har hittills varit teoretisk, min avsikt är att i denna del av uppsatsen redogöra för hur det går till i praktiken.

De tre avgöranden som jag har valt att lyfta fram är alla från 1990- talet, men visar vilka processuella svårigheter ett barn som brottsoffer och som offer för sexualbrott möter. NJA 1994 s. 268 är ett illustrativt exempel på barns svårigheter att kommunicera med rättsväsendet. NJA 1993 s. 616 tar upp videoförhörets bevisvärde, och avslutningsvis NJA 1992 s.446 som berör frågan om anlåtande av psykologisk sakkunniga som hjälpmedel.

8.1 Fall 1, NJA 1994 s. 268

I målet står O anklagad för grov våldtäkt alternativt sexuellt umgänge med barn. Enligt gärningsbeskrivningen har O genom våld tvingat den tvååriga V till samlag eller jämförligt sexuellt umgänge, genom att med sin penis berört V:s könsorgan eller ändtarmsöppning.

O hade suttit barnvakt åt V. Vid moderns, H, ankomst dröjde den tilltalade femton minuter med att släppa in henne, under vilket tid han duschade flickan trots uttryckligt förbud om det. När V såg sin mamma grät hon högljutt och visade sig skräckslagen inför O. På frågor om vad som hänt visade V med sina händer mot sitt underliv, upprepade gånger, och sa samtidigt ”Mamma han gjorde här och han tog här”. H ville undersöka sin dotter men V vägrade på ett sätt hon aldrig tidigare gjort att låta H komma nära hennes underliv. H kunde emellertid se att V:s underliv var svullen och att flicka hade en spricka i analöppningen. H lät även sin väninna A se på dotterns kropp. Senare samma dag upptäckte modern och väninnan något de tyckte såg ut som sädesvätska i V:s avföring.

Åklagarens huvudbevisning i målet bestod av vittnesförhör med H och hennes väninna A. Även legitimerade läkaren E har hörts. Hon har sagt i huvudsak följande i sitt vittnesmål; E kände V sedan tidigare, när V nu kom skrek hon och försvarade sig kraftigt mot undersökningen. V var skräckslagen och uppträdde inte alls normalt. Vid undersökningen sågs en liten spricka i mödomshinnan och möjligen en vidgning av slidan. Det stod klart för E att flickan måste undersökas vidare av rättsläkare.

Senare under dagen gjordes en rättsmedicinsk besiktning av V. Enligt utlåtande över besiktningen uppvisade V inte spår eller skador av sexuellt våld. Som skriftlig bevisning har åklagaren åberopat två sakkunnigutlåtande från Statens kriminaltekniska laboratorium där det framkom att spermafläckar på lakanen härrörde från den tilltalade.

TR:n gör följande bedömning. Att O trots förbud duschade V vittnar om hur angeläget hans förehavande var. Angelägenheten är märkbar också genom att O tvingade modern att vänta femton minuter utanför dörren. V:s skräckreaktioner, ord och gester får stor betydelse och ökar tillförlitligheten i hennes berättelse. TR:n finner också att duschningen inte kan ha avsett annat än att skölja bort sädesvätska från flickans kropp. Sammantaget finner TR:n att O haft sexuellt umgänge med V och dömer den tilltalade enligt åklagarens ansvarspåståenden.

I HovR:n hörs O, H, A och E på nytt. De har i huvudsak berättat i överensstämmelse med vad som antecknats i TR:n. E har dock tillagt följande; hon förklarar att hon inte har någon större erfarenhet av undersökningar av det slag hon genomförde på V och att hennes iakttagelser om skador på mödomshinnan måste ha varit felaktiga.

HovR:n anför att O hade förbjudits duscha V, eftersom en man enligt somalisk sed inte får duscha en liten flicka, inte ens om han är hennes far. Att O trotsat detta förbud tyder på att han varit väldigt angeläget att duscha V. Denna omständighet i samband med O:s ovilja att öppna dörren för H samt spermafläckarna på lakanet kan inte leda till någon annan slutsats än att O duschat V för att skölja bort sädesvätska från hennes kropp. Vid övervägande av det anförda finner HovR:n att det kan hållas för visst att O med sitt könsorgan vidrört V:s underliv och därvid fått utlösning. Ett sådant handlande är oavsett om någon penetration har skett att bedöma som ett med samlag jämförligt sexuellt umgänge. I likhet med TR:n dömer HovR:n den tilltalade enligt åklagarens ansvarspåståenden.

HD fann att H:s uppgifter var trovärdiga och skulle läggas till grund för den fortsatta prövningen av målet. HD hänvisade till den gärningsbeskrivning som ligger till grund för åtalet och menar att om O ska kunna fällas till ansvar fordrades att det på grund av utredningen i målet kunde anses utom rimligt tvivel att O genomfört övergreppen precis så.

HD anför också att målsäganden å grund av sin låga ålder inte kunnat höras varken under förundersökningen eller i domstolarna. Moderns uppgifter får därför stor betydelse för bedömningen. När ett så litet barn som V lämnar uppgifter om ett persons beteende mot barnet kan de inte ensamma utgöra bevis för att det har förekommit ett sådant handlande som utgör våldtäktsbrott. Detsamma gäller barnets reaktioner och allmänna beteende. I sådana fall kan den tilltalades skuld anses vara ställd utom rimligt tvivel bara om åtalet för våldtäktsbrott vinner klart stöd av annan utredning. Den rättsmedicinska undersökningen av V ger inte något stöd, inte heller den DNA analys av sperma som anträffats ger stöd för åtalet. Sammanfattningsvis finner HD att det inte är ställt utom rimligt tvivel att O vid det avsedda tillfället med sin penis berört V könsorgan eller ändtarmsöppning. Åklagarens beskrivning ger inte heller utrymme att döma för annat brott. O friades.

8.1.1 Analys

Detta är ett avgörande som aktualiserar hur en omständighet ska bedömas där en utsaga inte är tillräckligt preciserad som grund för bedömningen av själva utförandet av gärningen. När den tilltalade förnekar brott, läggs all fokus på barnets utsaga. I det aktuella fallet utgör inte V:s berättelse något direkt bevis, så åklagaren byggde bevisningen helt på indicier och hjälpfakta. Svårigheterna låg i att det inte fanns en fysisk effekt av brottet.

När HD anför att ett litet barns uppgifter inte ensamma kan utgöra bevis, och kräver klart stöd av annan utredning. Kan man tolka uttalandet som att det generellt krävs entydig teknisk bevisning när barnet inte har ett tillräckligt utvecklat språk för att dess utsaga ska läggas till grund för åtalet. HD ansåg även att gärningsbeskrivningen inte gav utrymme att döma för annat brott. Om åklagaren inte formulerat sin gärningsbeskrivning på ett sånt konkret sätt hade kanske rätten haft utrymme att döma enligt ett annat handlande som befunnits styrkt. Men i detta fall begränsar gärningsbeskrivningen möjligheterna för en fällande dom.

8.2 Fall 2, NJA 1993 s. 616

En man, J, står åtalad för grov våldtäkt och sexuellt umgänge med barn, alternativt ofredande vid ett fall. Målsäganden är E och L.

J har genom våld tvingat E, när hon var tio år, till samlag bestående i att J fört in sin penis en bit i E:s slida och utfört samlagsliknande rörelser. Brottet har begåtts i E:s hem och är med hänsyn till E:s låga ålder att anses som grovt. J står även åtalad för att vid ett tillfälle haft sexuellt umgänge med L, när hon var tio år, i E:s bostad. Det sexuella umgänget har bestått i att J med handen under hennes kläder smekt L:s bröst och med handen på hennes trosa smekt henne på könsorganet samt att J förmått L att smeka sitt könsorgan under trosan.

Bevisningen i målet bestod av videoinspelade polisförhör med de två flickorna och vittnesförhör med deras föräldrar. Rättsmedicinska intyg på fysiska skador åberopades inte.

E förhördes vid tre tillfällen och har i huvudsak berättat följande; J tog in E på toaletten. Han knäppte upp byxorna och tog fram snoppen och ville att hon skulle känna på den, J sade flera gånger ”vad skönt det är”. Sedan rörde J snoppen själv. Det kom något vitt från snoppen. Det såg slemmigt ut och det droppade ned på golvet och rann från snoppen. J torkade av snoppen med papper och satte på sig byxorna. Han gick ut från toaletten, E torkade upp det vita från golvet för hon ville inte att hennes mamma skulle se det. E har beskrivit ytterligare en händelse, där J stoppade in snoppen en bit i hennes ”sissa”. Samt att J ”tagit på L:s tuttar” när L sov över hos E.

L har vid förhör berättat i huvudsak följande; Hon skulle sova över hos E. De skulle gå och lägga sig. L gick på toaletten och när hon lagt sig kom J in i rummet. Han började smeka L över hela överkroppens framsida. Han smekte hennes bröst. Sedan tog han hennes hand och förde den in under hennes underbyxor till underlivet. Helt plötsligt tog han henne och bar henne in i E:s föräldrars säng. Han lade ned henne på sängen och lade sig själv bredvid, och sade ”du är en fin flicka”.

S, E:s mamma, uppger att E berättat om olika episoder. E har bland annat berättat om ett tillfälle när J skulle ha onanerat i badrummet och bad E göra det åt honom, vilket hon också fått göra. Vid ett annat tillfälle skulle J ha fört isär hennes ben och fört in sin penis en bit. S bekräftar att J suttit barnvakt en gång när L sov över. S berättar också att E efter förhören varit lättad och spontant pratat med henne om händelserna på nytt.

L:s far, Hans, har i huvudsak berättat följande; Enligt L hade J smekt henne över bröstet och frågat henne om det var skönt. J skulle också ha fört sin hand över hennes sköte och smekt det. Han skulle också enligt L ha fört henne till E:s föräldrars säng och sagt ”Vad fin du är”.

TR: n börjar med att bedöma om det mot J: s förnekande, kan anses ställt utom rimligt tvivel att han gjort sig skyldig till de gärningar han åtalas för. Den bevisning som finns utöver J:s uppgifter, är i huvudsak videoinspelade förhör med de båda flickorna samt vittnesmål av deras föräldrar. Videoupptagningarna i detta mål ansågs, av TR: n, tillgodose de krav som ställs. TR: n har därför i huvudsak utgått från de lämnade uppgifterna vid värderingen av flickornas berättelse.

TR: n anser att E: s berättelse är osammanhängande samt att det är svårt att finna ett säkert kronologisk sammanhang i det hon berättat. När det gäller de åtalade gärningar har E lämnat uppgifter om detaljer som passat i de större sammanhang som hon beskrivit. På grund av detta framstår händelseförloppet som självupplevt. Hennes uppgifter får även väsentligt stöd av uppgifterna av vittnena. Sammanfattningsvis bedömer TR: n att det inte finns någon annan rimlig förklaring till att E och L lämnat de uppgifter, som de har lämnat, än att händelserna är självupplevda. TR: n dömer J för grov våldtäkt och sexuellt umgänge med barn.

I HovR:n godtogs videoupptagningarna av förhören med E och L som grund för åtal. Nya förhör har ägde rum med J och S. HovR:n delar TR:ns bedömning att berättelsen präglas av en viss osäkerhet gällande tidssammanhanget i E:s berättelse. Denna brist finner dock HovR:n förklarlig med tanke på E:s låga ålder samt att händelseförloppet inte har varit kortvarigt. I förhören med L framgår det att även hon saknar förmåga att närmare ange tidpunkten för olika händelser. Liksom TR:n anser HovR:n att E:s berättelse vinner starkt stöd av L:s berättelse om vad som förekommit. Däremot fann HovR:n att omständigheterna i målet inte kunde anses utgöra sådan särskild hänsynslöshet eller råhet som avses om gärningen ska bedömas som grov. Beträffande brottet mot L delade HovR:n TR:ns bedömning i sin helhet.

HD konstaterade att den huvudsakliga bevisningen i målet bestod av de videoinspelade förhören med E och L. Förhören med E och L skedde utan att J eller hans försvarare var närvarande. De fick emellertid möjlighet, innan åtal väcktes, att gå igenom förhören och begära komplettering av dem. Med hänsyn till att J själv valt att inte komplettera förhören kan hans rätt till en rättvis rättegång inte anses ha åsidosatts genom att videoinspelningarna åberopats som bevisning i målet.

Det faktum att E och L inte hörts i rättegången utan att uppgifter från dem presenterats i målet genom uppspelning av förhör och inte omedelbart inför domstolen, medför att uppgifterna bör bedömas med särskild försiktighet. Detta hindrar inte att uppgifterna från de inspelade förhör kan vara tillräckliga för att det ska anses vara ställt utom rimligt tvivel att J begått de åtalade gärningarna. För att det ska vara så krävs att videoupptagningarna skett under betryggande former, bland annat att uppgifterna inte framstår som osannolika, att berättelsen inte innehåller moment som ger anledning att betvivla uppgifterna samt att dessa inte motsägs av annan utredning.

De videoinspelade förhör med E och L har gjorts på ett mycket kompetent sätt. Flickorna har först fått lämna sina uppgifter utan att ledande frågor ställs till dem och först därefter har de fått kompletterande frågor som gett dem tillfälle att utveckla vad de tidigare sagt. Även deras ansiktsuttryck och kroppsspråk kan iakttas, något som är ett viktigt komplement till deras muntliga lämnade uppgifter. E:s trovärdighet stöds också av vad hon berättat om händelsen med L. Slutligen bör nämnas att E:s föräldrar berättat att E under de senaste tre åren varit deprimerad och okoncentrerad och att hennes lärare reagerat och påtalat detta för dem. I fråga om åtalet avseende L kan anmärkas att L berättar till synes fritt och spontant. Hon återger den hjälplöshet hon känt vid tillfället. Även när det gäller detta förhör får åskådaren uppfattningen att det är verkliga minnesbilder hon berättar om. En samlad bedömning av material som lagts fram i målet leder till slutsatsen att E: s och L: s berättelse är både trovärdiga och tillförlitliga och kan därför läggas till grund för domen.

Vid bedömandet om ett våldtäktsbrott ska anses vara grovt, kan inte åldern vara ensamt avgörande för frågan. Det bör bedömas utifrån samtliga föreliggande omständigheter. Vad som i detta fall bör uppmärksammas är det faktum att J missbrukat det särskilda förtroende som han som god vän till E:s familj åtnjutit. Att han fritt kunna uppehålla och röra sig i E:s hem, där det borde ha varit tryggt för henne att vistas. HD andrar ansvarsdelen i HovR:ns dom och dömer J för grov våldtäkt och sexuellt umgänge med barn.

8.2.1 *Analys*

Den huvudsakliga bevisningen i målet utgörs av de videoinspelade förhören med E och L. Det var därför avgörande att videoupptagningarna i detta mål ansågs tillgodose de krav som ställs.

E:s berättelse ansågs av TR:n vara osammanhängande och utan kronologisk ordning, men hennes berättelse får stöd av uppgifterna av vittnena. I HovR:n delas TR:ns bedömning att berättelsen inte är kronologisk, men finner det förklarlig med tanke på E:s låga ålder. Även L anses sakna förmåga att ange tidpunkten för olika händelser, något som stärker E:s berättelse. HovR:n finner att det E berättar innehåller såna detaljer som talar om att det är fråga om verkliga händelser, till exempel hur hon torkar upp i badrummet efter J.

I HD påpekas att om uppgifter från inspelade förhör ska anses vara tillräckliga för fällande dom, krävs det att videoupptagningarna skett under betryggande former. HD tydliggör även hur viktigt det är att ansiktsuttryck och kroppsspråk kan iakttas, eftersom det utgör ett viktigt komplement till de muntliga lämnade uppgifter. Genom avgörandet klargör HD att den tilltalades rätt till en rättvis rättegång har tillgodosetts. Avgörandet klargör även videoförhörs formella och reella bevisvärde. HD:s uttalande om att videoförhör ska prövas med särskild försiktighet kan tolkas som att det i praktik krävs stödbevisning. Gällande tvångsrekvisitets uppfyllande beträffande våldtäktsbestämmelsen anger domstolen att det inte krävs motstånd när det är ett barn som är brottsoffret.

Om man utgår från de kriterier som Gregow utvecklat, kan vi konstatera att E:s berättelse uppfyller konstantkriteriet. Hennes förhör innehöll likartade uppgifter vid skilda tillfällen och hon lämnade inga motstrida uppgifter (också i enlighet med homogenitetskriteriet). Även detaljkriteriet kan anses vara uppfyllt då hon lämnade detaljer som verkar sannolika i samband med händelseförloppet. Likaså kan offersymtomen anses vara uppfyllt då E varit deprimerad och okoncentrerad de sista tre åren, men blivit avsevärt bättre sedan hon berättat om övergreppen, vilket indikerade att hennes berättelse varit sann.

8.3 Fall 3, NJA 1992 s. 446

H står åtalad för grovt sexuellt utnyttjande samt grovt våldtäkt. Offret är C, mannens egen dotter i 13-15 års åldern H har genom våld eller hot om våld tvingat C till samlag och med samlag likställda handlingar. Hotet har bestått i att H tagit fram knivar och hotat med att döda C om inte hon uppfyllde hans begäran. Våldet har bestått i H vid något tillfälle gripit hårt i C samt kastat omkull henne samt en gång gett henne en örfil. Enligt åklagaren bestod handlingarna av allt från manipulering i målsägandens könsorgan med fingrar, till anala, vaginala och orala samlag.

Åklagarens bevisning i målet bestod av bland annat förhör med målsäganden, rättsmedicinsk besiktning och ett sakkunnigförhör med en skolpsykolog.

C har berättat att de samlag H hade med henne var till största delen anala och hon uppskattar dem till omkring 235. Han hade även vaginala samlag med henne tre gånger. Vid tre- fyra tillfällen hade han orala samlag med henne. Ungefär tio gånger onanerade hon åt honom, och sex till nio gånger slickade han hennes könsorgan. Övergreppen pågick under ett och ett halvt år. C berättar att H inte hotade med kniv vid varje tillfälle, men hon var rädd för honom och vågade inte göra emot honom. De gånger hon nekade honom hämtade han en kniv och hotade henne. Vid de tillfälle då han hotade henne med kniv höll H kniven i handen, i fickan på sin morgonrock, höll knivens egg mot hennes hals eller vid hennes mage. Han sade att om hon inte gjorde som han ville skulle ha döda henne och sig själv. Om hon ropade på hjälp skulle han även döda den, som då kom.

C berättade för L, en väninna till sin mamma, om att H utnyttjade henne sexuellt. L bad henne att inte säga nåt. C berättade även för sin väninna S som misstänkte att det hänt C något. S rådde C att prata med L som varit med om samma sak. Både S och L rådde C att anmäla fadern. C berättade sedan för sykokonsulten E och sin lärare K.

Skolpsykologen SB, som är legitimerad psykolog och vid ett tiotal gånger varit förordnad sakkunnig i liknande mål, har tagit del av förundersökningsprotokollet samt band- och videoupptagningar av förhör med C. Han har vidare pratat med både förundersökningsledaren och två gånger med C. SB finner att det är helt osannolikt att C fantiserat ihop det hon berättat om H. Han bedömer henne som tillförlitligt. Hon har inte lämnat motsägende uppgifter och hon har inte haft något intention att få det att låta värre än det har varit. Det är dock inte uteslutet att det kan ha hänt färre gånger och att knivar kommit till användning i mindre omfattning.

TR:n bedömer att den berättelse C lämnat ger intryck av att hon berättat det hon upplevt. Berättelsen har vid huvudförhandlingen inte avvikit från de uppgifter som hon lämnat vid förundersökningen. Uppgifterna har inte heller varit motstridiga sinsemellan. Vad hon berättat för sin väninna S, L och sina lärare E och K överensstämmer väsentligt vid det som C berättar under huvudförhandlingen. SB har bedömt att C:s uppgifter är sanningsenliga. Dock har han förklarat att det inte kan uteslutas att antalet tillfällen då C blivit utnyttjat och antalet tillfällen då hon blivit hotat med kniv har varit färre än vad C uppgett. På grund av det anförda finner TR: n att C:s berättelse förtjänar tilltro framför H:s förnekanden. Hennes uppgifter läggs till grund vid prövning av åtalet och rätten dömer H för grov våldtäkt och grovt sexuellt utnyttjande av underårig.

Mycket av den bevisning som upptas i HovR:n är densamma som i TR:n. Samtliga vittnen har till väsentligt del lämnat samma uppgifter. Till ledning för bedömningen av C:s utsaga har HovR:n av legitimerade psykologen N, docent i psykologi, inhämtat ett vittnespsykologiskt sakkunnigutlåtande angående tillförlitligheten av C:s utsaga. Enligt N talar flera omständigheter emot att C:s uppgifter grundade sig på självupplevda upplevelser, åtminstone beträffande gärningsmannskapet. Dessa omständigheter var bland annat att beskrivningarna av de sexuella övergreppen är av en generaliserande karaktär, ingen i familjen hade lagt märke till övergreppen. Samt att det förelåg en önskan om att få uppmärksamhet i skolan och att få lämna hemmet. N menade att den vittnespsykologiska utredningen klart och entydigt visade att målsägandens utsagor om sexuella övergrepp från faderns sida inte var tillförlitliga.

HovR:n börjar med att bedöma tillförlitligheten i C:s berättelse. HovR:n anser att hennes berättelse innehåller detaljer som framstår som osannolika, till exempel hennes påståenden om antalet samlag, liksom det omfattande användandet av knivar. HovR:n anför vidare att det finns konkreta detaljer från de beskrivna situationerna med H som tyder på att C återger självupplevda händelser. Det kan dock inte uteslutas att hon till vissa delar lånat detaljer från erfarenheter hon vunnit på annat sätt.

HovR:n finner att det finns anledning att tro att till grund för C:s berättelse i stort utsträckning ligger händelser som verkligen inträffat, men på grund av oklarheterna i hennes utsaga kan den inte kan ligga till grund för en fällande dom. För fällande dom krävs stöd av annan bevisning. Då de medicinska fynden inte var entydiga och inte uteslöt att skadorna orsakats av den våldtäkt hon tidigare uppgivit, eller mycket kraftig förstoppning, gav de inte stöd åt C:s utsaga. Detsamma gällde den övriga bevisningen, i form av vittnesutsagor. Mot denna bakgrund ändrade HovR:n TR:ns dom och fällde H för grovt sexuellt utnyttjande.

HD gjorde en annan bedömning, beträffande målsägandeutsagan konstaterade HD att det sätt på vilket utsagan lämnats ingav ett trovärdigt intryck. Den var lång, detaljerad och sammanhängande samt överensstämmande i allt väsentligt med vad som tidigare uppgivits. Berättelsen innehåller unika detaljer som bildar en helhet och målsäganden beskrev händelser med ett känslouttryck och åtskillnad vilket gav klart intryck av att händelsen är självupplevd. HD fann även att vittnesutsagorna och de medicinska fynden gav ett starkt stöd till C:s utsaga. Domstolen prövade också om det fanns något motiv till beljugande och menade att de motiv som anförts av vittnespsykologen, inte var beaktansvärda. HD prövade också om det förekommit omständigheter som gjorde händelseförloppet orimligt och om det inte i så fall fanns någon förklaring till detta. Domstolen fann att antalet övergrepp kunde förklaras med att de ofta varit mycket kortvariga samt att det är naturligt att ta till överdrifter i krissituationer. HD finner därmed att det får anses utom rimligt tvivel att H utsatt C för de sexuella övergrepp som anges i åtalet.

HD tar även upp frågan om vittnespsykologers roll som sakkunniga vid utsageanalysen och påpekar att domstolarna inte okritiskt kan utgå från vad som sägs av anlitade psykologiska experter. När det gäller trovärdigheten hos målsägande eller ett vittne måste domstolen alltid göra en självständig bedömning som grundar sig på utredningen i målet i dess helhet. Domstolen måste utgå från att expertutlåtandet inte har förankring i någon exakt vetenskap. HD anför vidare att anlitande av psykologiska experter i mål om sexualbrott dock kan utgöra en värdefull hjälp för domstolarna.

8.3.1 Analys

TR:n hyser stark misstro mot H, och nämner en hel rad omständigheter som stärker C:s utsaga. Den uppfyller bland annat konstantkriteriet då hon lämnat likartade uppgifter vid skilda förhörstillfällen och uppgifterna ej varit motstridiga sinsemellan. TR:n fäster även stor vikt vid den sakkunniges utlåtande. TR:n prövar dock inte andra förklaringar till C:s uppgifter utan bara omständigheterna som talar emot och för C:s utsaga.

I HovR:n uppkommer även ett nytt bevismedel i form av psykologen N:s utlåtande. Problemet här är att även denna ska bedömas. Rätten måste dra slutsatser av den sakkunniges material och avgöra dess bevisvärde, men drar inga slutsatser baserade på hans uppgifter.

Det märks tydligt att HD ställer sig kritisk till vittnespsykologen N, och påpekar att domstolarna inte okritiskt kan utgå från vad som sägs av anlidade psykologiska experter. Till skillnad mot HovR:n anser HD att vittnesbevisningen utgör ett starkt stöd åt C:s utsaga. HD konstaterar att C uppfyllt konstantkriteriet då hon uppgett i stort sett samma uppgifter vid olika förhörstillfällen. HD ansåg också att berättelsen innehöll unika detaljer som bildade en sammanhållen helhet, vilket gör att utsagan uppfyller detaljkriteriet. Till skillnad mot HovR:n ansåg HD att vittnesbevisningen gav stöd åt C:s berättelse. HD prövar också om det fanns motiv till beljugande. Utredningen visade att C inte haft något motiv för att beljuga fadern.

9 Avslutande analys

Fall med sexuella övergrepp mot barn kan vara svårbedömda på grund av en rad olika omständigheter. Själva övergreppen i sig är förknippade med starka känslor. Barnets ålder och dess relation till den misstänkte kan komplicera informationssamlandet. Ett litet barn saknar ett utvecklat språk, liksom en vuxnes tidsuppfattning. Ett barn kan även ofta befinna sig i beroendeställning till den misstänkte. Det är utifrån denna problemfyllda verklighet som slutsats måste dras.

Förundersökningens kvalitet är ofta avgörande, det gäller inte minst då barnet inte hörs i rätten. Hur förhöret genomförs och dokumenteras under polisutredningen blir därför av central betydelse. Problemet här kan vara om hur man får ett barn att berätta på ett förståeligt sätt om sina upplevelser. I denna process är förhörsteknik av stor betydelse, inte bara för att få barnet att berätta utan också för bevisvärdet av utsagan.

Genomgången av den rättsliga hanteringen av sexuella övergrepp mot barn visar på stora svårigheter. Detta gäller inte bara värderingen av barnets utsaga, det är även svårt att tillvarata barnets intressen på ett sätt som tar hänsyn till både barnet och den misstänktes rättigheter. Å ena sidan anpassar man hela processen till barnet, så att barnet till skillnad mot den vuxne slipper infinna sig vid utfrågning i domstolen. Å andra sidan förväntas barnet ge den utsaga som ska grunda åtal vid polisförhör, och videoutsaga anses ha lägre bevisvärde än utsaga inför domstol etc.

Under uppsatsens gång har jag läst ett antal rättsfall angående sexuella övergrepp mot barn och även en del litteratur. I diskussionen om sexuella övergrepp mot barn – och även i uppsatsen framställning – förutsätts det ofta att problemet är att tolka barnets utsaga. Men jag är av den mening att det svåraste är att få barnet att berätta om övergreppen. Det kan vara vanligt att barnet många gånger inte vill berätta och att en orsak till barnets tystnad kan bero på att gärningsmannen förmår barnet till lojalitet. Kunskapen om att barn kan reagera olika på sexuella övergrepp måste vara grundläggande för den rättsliga hanteringen. När man diskuterar förhör med barn måste man ha klart för sig att vissa barn inte klarar av att berätta om övergrepp, andra kan berätta om förhöret utförs på rätt sätt. Att genom polisförhör erhålla en juridiskt tillfredsställande utsaga är väldigt svårt. Dessa svårigheter talar även om att det finns behov av flera förhör. Det faktum att barnets utsaga inhämtats vid flera förhör får inte utgöra grund för att nedvärdera utsagans bevisvärde.

Avslutningsvis vill jag påpeka att när det gäller bevisvärderingen i mål om sexuella övergrepp mot barn måste man konstatera att betydande brister föreligger. Det som framför allt behövs är att öka domstolarnas kunskaper om barn, allmänt och som offer för sexuella övergrepp. Sådana kunskaper ger en betydligt mer komplex bild än vad som kan innefattas i exempelvis Gregows kriterier.

Källförteckning

Litteratur

Bring T (RED), "Förhör", Stockholm : Norstedts juridik, 2004

Christiansson S, "Rättspsykologi", Stockholm: Natur och kultur, 1996

Diesen C (RED) "Bevispraxis", Stockholm: Norstedts juridik, 2000

Diesen C (RED) "Den rättsliga hanteringen", Stockholm: Socialstyr, 1999

Ekelöf P, "Rättegång, fjärde häftet", Upplaga 6:5, Stockholm: Nordstedt, 2004

Ekelöf P, "Rättegång femte häftet", Upplaga 7:4 Stockholm: Norstedt, 2004

Glingvall-Priftakis G, "En undersökning från sex socialdistrikt i Stockholm..." Stockholm: FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning, 1989

Gustavsson A och Holgerson A, "Aktuella vittnespsykologiska frågor", Stockholm: Univ., Pedagogiska institutionen, 1994

Lindgren M (RED), "Brottsoffer i rättsprocessen", Stockholm: Jure, 2004

Lindgren M (RED), "Utsatta och sårbara brottsoffer", Stockholm: Jure, 2004

Sutorius H, "Bevisprövningen vid sexualbrott", Stockholm: Norstedts juridik, 2003

Artiklar

Gregow T, "Några synpunkter på frågan om bevisprövning och bevisvärdering I mål om sexuella övergrepp mot barn", SvJT 1996,

Rättsfallsförteckning

Domar från högsta domstolen:

NJA 1994 s. 268

NJA 1993 s. 616

NJA 1992 s. 446

Internetkällor

Källa 1; www.manskligarattigheter.gov